

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ У СЕРЕДОВИЩІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ПОЧАТКУ 50-х РОКІВ ХХ ст. В УКРАЇНІ

CONSISTING OF CRIMINALITY OF ENVIRONMENT OF WARRIORS OF SOVIET ARMY IN BEGINNING OF 50-th YEARS OF XX CENTURY IN UKRAINE

Саблук С.А.,

кандидат юридичних наук, доцент
Хмельницького університету управління та права

У статті проаналізовано основні фактори, які визначали стан злочинності і мотивацію скоєння злочинів військовослужбовцями на початку 50-х років ХХ ст. в Україні. Висвітлено кількісні характеристики стану злочинності, а також визначено співвідношення між різними видами злочинів. Визначено вплив умов праці та культурно-побутового обслуговування населення на кількість скоєних злочинів.

Ключові слова: кримінологія, протиправна поведінка молоді, карні злочини, стан злочинності, протидія злочинності, правоохоронні органи, урбанізація.

В статье проанализированы основные факторы, которые определяли состояние преступности и мотивацию совершения преступлений военнослужащими в начале 50-х годов ХХ в. в Украине. Освещены количественные характеристики состояния преступности, а также определено соотношение между различными видами преступлений. Определено влияние условий работы и культурно-бытового обслуживания населения на количество совершенных преступлений.

Ключевые слова: кримінологія, протиправне поведіння молодих людей, уголовные преступления, состояние преступности, противодействие преступности, правоохранительные органы, урбанізація.

Basic factors which determined the state of criminality and motivation of committing crime of warriors of Soviet Army are analysed in the article, at the beginning of 50th of XX century in Ukraine. Quantitative descriptions of the state of criminality are lighted up, and also a between is certain by the different types of crimes. Influence of terms of work and cultural and welfare maintenance of population is certain on the amount of perfect crimes.

Key words: criminology, outlaw conduct of young people, criminal crimes, state of criminality, counteraction criminality, law enforcement authorities, urbanization.

Постановка проблеми. У сучасній кримінології під поняттям «стан злочинності» розуміється справжня (поточна) ситуація із злочинністю, яка характеризується комплексом її властивостей, серед яких виділяють обсяг, рівень, структуру, динаміку, територіальний поділ, латентність та суспільну небезпеку [1; 6; 7]. Інший підхід передбачає розуміння «стану злочинності» через її кількісно-якісну характеристику у конкретній державі або регіоні за конкретний період, що визначається кількістю вчинених злочинів і засуджених злочинців, кількістю зареєстрованих злочинів, характером структури злочинності, інтенсивністю злочинності, рівнем або коефіцієнтом злочинності, наявністю латентної злочинності, збитком, заподіяним злочинами [3; 4; 5]. Виходячи з філологічного тлумачення і розуміння слова «стан», під станом злочинності розуміють стан, положення чи становище, в якому опинилася злочинність у певний період часу на певній території, що складається з певних складових частин та характеризується визначеними показниками. Г.Й. Шнайдер відзначав, що «вимірювання злочинності зводиться до того, що всі індивідуальні факти криміногенної поведінки, які здійснюються у певному географічному просторі, поділяють на відрізки (і ділянки), в рамках яких підраховують випадки злочинів або осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів» [8, с. 102].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять роботи сучасних

українських та зарубіжних кримінологів П.П. Михайленка, Й.А. Гельфанда, П.Л. Фріса, А.П. Закалюка, Ю.М. Антоняна, М.М. Бабаєва, В.В. Голини, Л.М. Давиденка, В.С. Зеленецького, І.І. Карпеця, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, В.Г. Лихолоба, О.М. Литвака, В.В. Лунєєва, П.І. Орлова, О.Б. Сахарова.

Виклад основного матеріалу. На початку 1950-х років на території України в основному було завершено процес відбудови зруйнованого під час Другої світової війни народного господарства. У цей час, після загибелі Р. Шухевича, зменшилася активність вояків УПА на території західноукраїнських областей. Водночас процес демобілізації у лавах Збройних Сил СРСР проходив відносно повільно. Причиною тому було прагнення Й. Сталіна до завоювання світового панування: фактично лише після смерті «вождя народів» радянське керівництво висловило думку про можливість дипломатичним шляхом вирішити всі спірні питання між СРСР та США. Утримання відносно великого контингенту військовослужбовців вимагало чіткої організації військового навчання, забезпечення військових частин достатньою кількістю обмундирування та продовольства, а головне – підтримання високого рівня дисципліни у військових підрозділах. Однак протягом досліджуваного періоду 1950-1953 рр. відзначалися не лише поодинокі випадки порушення військовослужбовцями дисципліни, а й їх участь у злочинних діях, що супроводжувалися застосуванням зброї, вбивства-

ми, пограбуваннями тощо. Особливо поширеним у середовищі військовослужбовців залишалися пияцтво та хуліганські дії.

У документах колишніх «секретних папок» ЦК КП/б/У зберігаються численні матеріали про участь військовослужбовців у злочинних діях. Причому високий рівень достовірності наведених відомостей визначається тим, що участь у аналізі причин такого явища брали саме представники вищого партійного керівництва республіки. Проте важливо відзначити, що, недовлячись на заходи, спрямовані на зменшення рівня злочинності у середовищі військовослужбовців, аналіз їх причин та наслідків ускладнювався у зв'язку із масовістю так званої кругової поруки у військах, яка у даному випадку передбачала приховування інформації вищим військовим керівництвом округів про вчинені їхніми підлеглими злочини. Така практика мала місце в силу того, що одним із критеріїв оцінки ефективності керівництва були кількісні показники вчинення злочинів і порушення військової дисципліни. Однак матеріали ЦК дозволяють визначити і проаналізувати основні тенденції у сфері кількісних та якісних показників злочинності у середовищі військовослужбовців України.

У зв'язку із вчиненням військовослужбовцями низки вбивств, особливо на території західноукраїнських областей і залученням працівників ЦК КП/б/У до визначення причин вчинення подібних злочинів, на початку 1950-х років було виявлено і проаналізовано факти масового порушення законів солдатами та офіцерами Збройних Сил СРСР, що дислокувалися на території України. У тому числі й ті, які протягом певного часу приховувалися місцевими командирами. Так, у доповідній записці командуючому Одеським військовим округом Пухову Н.І. від 5 травня 1950 р. завідувач адміністративним відділом ЦК КП/б/У Бітюков вказував на те, що до ЦК КП/б/У звернувся з листом секретар Ізмаїльського обкому партії Федоров А.Ф., який повідомив про велику кількість порушень дисципліни солдатами військових частин, що дислокувалися на території області. Згідно з інформацією А.Ф.Федорова місцевого командування та військова прокуратура не вели боротьби проти порушень воєнної дисципліни. Водночас траплялися випадки, коли військовослужбовці застосовували зброю проти працівників правоохоронних органів, а вище командування докладало всіх зусиль для приховування злочинів. Військові вчинили кілька вбивств, брали участь у збройних пограбуваннях місцевих колгоспників та складів із пальним. Так, військовослужбовці частини 61263 по-звірячому вбили громадянку Плотну Марію Петрівну, яка працювала прачкою у частині. Про рівень дисципліни військовослужбовців в/ч 61517 і 038396, що входили у з'єднання генерал-майора Шугаєва, на думку А.Ф.Федорова, свідчило те, що більшість військовослужбовців за відсутності комендантського нагляду після 23.00 перебували на вулицях селища Сарат, пиячили та вчиняли хуліганські дії. Крім того, наприкінці 1949 – на початку 1950 р. відзначалося багато випадків незаконних дій військовослужбов-

ців, дислокованих у с. Олексіївка Лиманського району, які неодноразово вчиняли скандали із застосуванням холодної та вогнепальної зброї [9, арк. 171-177].

Досить значна кількість злочинних дій військовослужбовців фіксувалася на території західноукраїнських областей, населення яких багатьма радянськими солдатами та офіцерами розглядалося як вороже налаштоване, а іноді – як ідеологічні противники. Так, у протоколі засідання Маневічського РК КП/б/У Волинської області від 30 серпня 1950 р. відзначалося, що солдати та офіцери військової частини (в/ч) 43110, що перебували на території області, налаштували місцевих жителів проти себе тим, що незаконно здійснювали обшуки, вилучення майна та принижували жінок [10, арк. 122]. У повідомленні командуючому Прикарпатського військового округу гвардії полковнику Галицькому від Секретаря Маневічського райкому Волинської області Сивенко вказувалося, що солдати та офіцери, які здійснювали заготовлю дров у районі систематично пиячили, влаштовували бійки у клубі. Неодноразово відзначалися випадки розкрадання лісу та лісоматеріалів (600 м³) та побиття солдатами представників партійного та радянського активу. При цьому особливо «відзначилися» солдати і офіцери в/ч 62472, якою командував капітан Макеев, який не лише не мав авторитету серед підлеглих, а й систематично пиячив разом з ними. П'яні солдати напали на другого секретаря РК КП/б/У Бажана, двічі били завідуючого районним відділенням кінофікації Лібермана, кусками заліза побили завідуючого пекарнею Шуліна. Крім того, неодноразово солдати брали участь у побитті міліціонерів, які намагалися припинити безлад. Тілесні ушкодження було завдано начальнику міліції Гаврилову та місцевому керівнику воєнного комісаріату. У ліспромгоспі украдено лісу. Солдати також брали участь у пограбуванні місцевих жителів. 7 листопада під час група озброєних солдатів під командуванням сержанта Арестова вчинила масову бійку у місцевому клубі, 4 грудня група солдатів під його ж командуванням напала на директора райконтори Укрплодовч Лузанова [10, арк. 123-124].

Варто наголосити, що під час розслідування неправомірної поведінки солдатів на території Волинської області виявилось, що факти масових злочинів мали місце не лише протягом 1950 р., а й у другій половині 1940-х років. Таке твердження містилося у повідомленні командуючого Прикарпатським військовим округом генерал-полковника Галицького від 14 жовтня 1950 р. [10, арк. 127-129].

Факти масової протиправної поведінки військовослужбовців на початку 50-х років ХХ ст. фіксувалися не лише на території західноукраїнських областей, а практично по всій території України. У донесенні начальнику політуправління Київського військового округу Діброву В.А. заступника адміністративним відділом ЦК КП/б/У Дроздова від 23 вересня 1950 р. відзначалися неодноразові випадки хуліганської поведінки військовослужбовців Прилуцького військового гарнізону, які протягом червня-липня 1950 р. нападпитку здійснили кілька напа-

дів на працівників міліції, крадіжки майна з квартир громадян та численні спроби згвалтування. Причому офіцери нерідко «заступалися за дебоширів». Також були зафіксовані випадки бійок між п'яними офіцерами [10, арк. 145]. У доповідній записці про хід виконання постанови ЦК КП/б/У від 12 квітня 1950 р. «Про роботу партійних і радянських організацій по наданню допомоги органам місцевого воєнного управління і виконання поставлених перед ними завдань» секретаря Чернівецького обкому КП/б/У І.Рябіки від 30 квітня 1950 р. відзначалося, що у Вашковецькому, Чернівецькому, Глибочицькому та Хотинському райвійськкоматах мали місце аморальні вчинки, грубі порушення військової дисципліни, випадки побутового розкладу та бійки серед офіцерів [15, арк. 43]. А чи не найбільшого розголосу набуло вчинення злочину офіцером Радянської Армії у м. Черкаси, коли увечері 30 вересня 1951 р. п'яний командир взводу 82 самохідного танкового полку 18 механізованої дивізії О.К. Котов за відмову у спілкуванні пострілом із пістолета ТТ вбив громадянку Нога Л.Д. Факт вбивства офіцером Радянської Армії викликав занепокоєння у населення міста і у день похорон Нога Л.Д. у м. Черкаси зібралася процесія у кілька тисяч чоловік [17, арк. 92].

31 травня 1951 р. п'яні військовослужбовці Житомирського артилерійського полігону, отримавши зауваження за свою поведінку від уповноваженого райкому, жорстоко побили його. Причому після прибуття до місця злочину їхнього командира майора Воробйова ситуація ще більше загострилася, оскільки офіцер підтримав дії своїх солдатів. До того ж, повідомляючи про ці події ЦК КП/б/У Житомирський райком КП/б/У підкреслював наявність відомостей про факти хуліганських дій солдатів місцевого гарнізону [16, арк. 84].

21 травня 1951 р. група військовослужбовців в/ч 61607 здійснили спробу пограбування магазину в с. Шабо Лиманського району Ізмаїльської області. Такий же факт мав місце у с. Петропавлівка Бородинського району. 4 серпня 1951 р. солдати в/ч 61607 вкрали у буфеті ящик горілки і 425 крб. 16 вересня 1951 р. в с. Біленьке Лиманського району група військовослужбовців за допомогою зброї здійснила пограбування магазину. 21 вересня група військовослужбовців в/ч 61596 на чолі із лейтенантом І. Андрющенко вкрали зі складу 200 л пального, чим було викликано затримку у роботі сільгосптехніки на 8 год. Аналогічні факти мали місце у Суворовському, Лиманському, Саратовському та інших районах області [19, арк. 341].

У повідомленні заступника завідувача адміністративним відділом ЦК КП/б/У Голинного начальника політуправління Київського військового округу В.П. Діброву від 8 грудня 1951 р. відзначалося, що 23 серпня 1951 р. солдат в/ч 62459 В.Ф. Гармат здійснив спробу крадіжки з магазину в м. Прилуки. 24 серпня 1951 р. солдат в/ч 26385 В.Є. Деркач здійснив крадіжку шпал із залізниці. 25 серпня 1951 р. солдат в/ч 52113 Татарин вкрав 200 кг цементу. 16 вересня у м. Прилуки солдати вчинили бійку поблизу кінотеатру з місцевими жителями. 30 вересня кілька

п'яні солдати вчинили кілька бійок у м. Прилуки. 22 липня у Дніпропетровську п'яні військовослужбовці в/ч 77020 на чолі із капітаном В.С. Севріним напали на інженера Л.І. Нагорного. 18 вересня у м. Кривий Ріг військовослужбовці місцевого гарнізону брали участь у колективних згвалтуваннях. Такий самий факт було зафіксовано у Кривому Розі й 13 жовтня 1951 р. [19, арк. 343]. Участь солдатів у згвалтуваннях також була зафіксована 2 листопада 1951 р. у с. Роговка Старченківського району Київської області. Крім того, мали місце хуліганські прояви та здійснення карних злочинів з боку як солдатів, так і офіцерів місцевого гарнізону Ніжинського району Чернігівської області: старшини в/ч 21894 Михайлова І.М., в/ч 52610 – Самсонова А.С., Закусина В.М., Прошина В.А., офіцера в/ч 94044 Н.І. Макарова, солдата в/ч 69098 А.Г. Алексєєва, офіцерів в/ч 94044 Рєтова і Лебедева [19, арк. 344].

Досить поширеними на початку 1950-х років були масові бійки між солдатами та робітниками на території східноукраїнських промислових областей. Так, 20 вересня 1950 р. м. Сталіно для припинення бійки між робітниками та військовослужбовцями, яка виникла внаслідок міжетнічного конфлікту, довелося залучати військові частини та великі підрозділи працівників міліції. Втягуючись у бійку для захисту своїх товаришів на основі національної належності, особливо жорстокість виявили солдати, які були урожденцями Кавказу [11, арк. 112].

Поруч із цим, згідно з доповідною запискою про роботу політичного відділу виправо-трудова таборів МВС УРСР за 2 квартал 1950 р., найбільшою залишалася кількість різного роду злочинів і прикладів аморальної поведінки у підрозділах внутрішніх військ Сталінської області. Проблемою залишалася пияцтво серед особового складу, побиття заарештованих, незаконне вилучення у них матеріальних цінностей, змови із особами, які відбували покарання та втечі ув'язнених [12, арк. 8].

Водночас, як відзначалося у доповіді начальника політвідділу Внутрішніх військ МДБ СРСР Українського округу полковника Прокоф'єва, на 4-й Окружній партійній конференції 17 серпня 1950 р. у середовищі військовослужбовців внутрішніх військ західноукраїнських областей мало місце «не тільки неправильне ставлення до місцевого населення», а навіть факти злочинної поведінки окремих військовослужбовців у вигляді порушення соціалістичної законності, незаконних поборів. При цьому кількість крадіжок і незаконного вилучення майна у західноукраїнського населення солдатами внутрішніх військ на початку 1950-х років поступово збільшувалася, не дивлячись прийняття 22 березня 1950 р. МДБ СРСР наказу № 00198, де було поставлене завдання командирам та політпрацівникам «Вжити рішучі заходи до наведення порядку у з'єднаннях і частинах, забезпечення суворого контролю за діяльністю підлеглих, посилення політико-виховної роботи, зміцнення воїнської дисципліни серед особового складу». Факти крадіжок у місцевого населення мали місце у 10, 91, 86, 445, 450 полках. Злочини

фіксувалися у всіх частинах, але найгірший стан справ спостерігався у частинах 65 та 81 дивізій. Про незадовільну роботу у справі зміцнення дисципліни у частинах округу говорив і той факт, що загальна кількість правопорушень продовжувала залишатися високою і не мала тенденції до зменшення. Найбільша кількість злочинів і правопорушень спостерігалася у 445, 446, 86, 450, 333 стрілецьких дивізіях. Причому кількість порушень дисципліни у частинах 81 стрілецької дивізії у другому Кварталі після трьох місяців роботи по виконанню наказу № 00198 не тільки не знизилася, а навіть продовжує зростати і досягла найбільшого відсотка серед всіх з'єднань округу – 9,7 %. Найбільша кількість п'ятик зафіксована у середовищі військовослужбовців 333, 445, 446, 450 полків. На ці чотири полки припадало 50 % всіх випадків масових п'ятик військовослужбовців округу. Впродовж першої половини 1950 р. зростає кількість порушень дисципліни офіцерами внутрішніх військ з 10,4% до 11,4 % від загальної кількості особового складу. Причому головною причиною такого стану речей називалася кругова порука у середовищі військовослужбовців у справі «прикриття злочинів» [13, арк. 8-27].

Крім того, наприкінці 1949 на початку 1950 р. у внутрішніх військах, дислокованих на території західноукраїнських областей, було викрито кілька бандитських угруповань, що тривалий час займалися пограбуваннями [13, арк. 85]. Великим недоліком залишалася також зростання кількості випадків аморальної поведінки серед особового складу військовослужбовців внутрішніх військ, які забезпечували охорону в'язнів у відповідних закладах [14, арк. 37].

Старший оперуповноважений контррозвідки МДБ в/ч 62113 майор Голіков висловив думку, що дії військовослужбовців, які характеризувалися ним як «хуліганські», зумовлені очікуванням демобілізації та передислокації [10, арк. 147]. Збільшення кількості правопорушень у середовищі офіцерів, здійснених на підпитку, пояснювалося також проживанням частини з них у незадовільних соціально-побутових умовах. Причому особливо це явище було розповсюджено на території західноукраїнських областей, де значна частина як армійських офіцерів, так і офіцерів внутрішніх військ не були забезпечені житлом [18, арк. 22].

Як відомо, у сфері протидії злочинності тісно пов'язані та багато в чому взаємозалежні проблеми правильного розуміння сутності і природи злочинності, реагування на неї, застосування кримінальної відповідальності та покарання, перевиховання та ресоціалізації осіб, до яких воно застосоване, запобігання злочинним проявам [2, с. 382]. Аналіз повідомлень про злочини, вчинені військовослужбовця-

ми території України, дозволяє стверджувати, що у злочинних діях брали участь мінімум 10% офіцерів і близько 15-20% солдатського та сержантського складу військ, дислокованих на території України. Серед найбільш поширених злочинів виділялися хуліганство, завдання тілесних ушкоджень (в тому числі й під час масових бійок), порушення військової дисципліни (в тому числі й самовільне залишення розташування військової частини), пограбування та незаконне вилучення матеріальних цінностей у місцевих жителів, згвалтування. У окремих випадках хуліганські дії, спроби згвалтування та бійки призводили до вбивств. Відносно значна кількість злочинів, вчинених військовослужбовцями, пояснюється низьким рівнем дисципліни у багатьох військових частинах. Причому більшою мірою таке явище було характерним для підрозділів, розташованих у західних та східних районах України.

Висновки. Причиною відносно низького рівня дисципліни у частині військових підрозділів була специфічна ситуація, що склалася у їх комплектуванні офіцерськими кадрами. Після завершення бойових дій у Другій світовій війні середній командирський склад був представлений в основному особами, призначеними на ці посади за бойові заслуги та в силу інших причин. У переважній більшості випадків вони не мали спеціальної військової освіти, а отже, не могли на належному рівні організувати військове навчання, що певною знижувало рівень дисципліни у військах. Натомість згуртованість однопольчан, які пройшли війну, сприяло поширенню у військах кругової поруки, результатом чого ставало приховування частини злочинів, скоєних військовослужбовцями. Саме тому значна частина злочинних дій, і, насамперед, хуліганські дії та завдання тілесних ушкоджень під час бійок, для військовослужбовців залишалися безкарними, що сприяло збільшенню їх кількості. Крім того, вчиненню злочинів частиною офіцерського складу сприяло поживання у незадовільних побутових умовах, що сприяло пияцтву та так званому «побутовому розкладу», до якого у документах радянської доби включалося багатоженство, частина статевих злочинів тощо. Важливо також відзначити, що неправомірна поведінка військовослужбовців, у тому числі й офіцерів, сприяла формуванню у цивільного населення антиурядових (а у деяких випадках, особливо на території західноукраїнських областей, й антирадянських) настроїв.

Певний вплив на вчинення злочинів військовослужбовцями здійснювали міжетнічні взаємини: різне соціальне середовище та світоглядні установки призовників – представників різних етнічних груп – у деяких випадках ставали причиною конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дремін В.Н. Преступность как социальная практика. Институциональная теория криминализации общества. – Одесса : Юридична література, 2009. – 616 с.
2. Закалюк А.П. курс сучасної української кримінології: теорія та практика / А.П. Закалюк. – У 3 т. – Т. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – К., 2007. – 424 с.
3. Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / Карпец И.И. – М., 1976. – 384 с.
4. Коган В.М. Социальные свойства преступности / В.М. Коган. – М., 1977. – С. 30–48.
5. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность / Н.Ф. Кузнецова. – М., 1969. – С. 171–184.

6. Соколов Д.И. К понятию преступности и ее состояния / Д.И. Соколов // Становление и развитие советского уголовного законодательства: Материалы межвузовской конференции, посвященной 50-летию первого советского уголовного кодекса. – Волгоград, 1973. – С. 108–112.
7. Стручков Н.А. Преступность как социальное явление: Лекции криминологии / Н.А. Стручков. – Л., 1979. – С. 14–18.
8. Шнайдер Г.И. Криминология. – М. : Прогресс-Универс, 1994. – 504 с.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 105. – 203 арк.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 106. – 214 арк.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 378. – 279 арк.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 386. – 525 арк.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 396. – 115 арк.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 397. – 95 арк.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 403. – 116 арк.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 878. – 183 арк.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 879. – 191 арк.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 882. – 23 арк.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1190. – 453 арк.